

З ІСТОРІЇ ЧЕСЬКОЇ ГРОМАДИ НА ВОЛИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Споконвіку різні народи робили невпинні кроки до розв'язання воєн і міжусобиць, викликаних зазвичай діями окремих особистостей в ім'я держави. Братерські, територіальні, національні та релігійні відносини – ось шлях вирішення всіх проблем. Повною мірою це стосується і українсько-чеських взаємовідносин. Найкраще ця проблема прослідковується на прикладі волинських чехів.

Перші поселення чехів в Україні з'явилися в Галицькому князівстві у 1281–1282 рр. З XV ст. чехи селяться в Перемишлі, Коломиї, Холмі, Львові. Чехи пов'язані з українським козацтвом. За однією з гіпотез, серед організаторів козацтва був чеський князь Фрідріх Острозький. Відомий гетьман України в екзилі, автор Конституції Пилип Орлик теж родом із Чехії. Втім, масова міграція чехів до України припадає на другу половину ХІХ ст.

У південно-західних губерніях Російської імперії, до яких належала Волинська губернія, після скасування кріпосного права (1861 р.) та придушення польського «січневого» повстання (1863 р.), почало розвиватися сільське господарство. Царська влада дешево продавала багато лісів, орної землі та інших сільськогосподарських угідь. Головними причинами такого стану була нездатність дворянства забезпечити рентабельність своїх маєтків. У той же час пиво, на виробництво якого потрібен був хміль, користувалося попитом і було високорентабельним. Та хміль в Російській імперії не вирощувався, і його потрібно було завозити з Австро-Угорщини за золото. Натомість у Чехії, яка входила до складу Австро-Угорської імперії, хмелярство було на високому рівні. Тому 10 липня 1870 р. цар Олександр II підписав «Положення комітета Міністерства о водворенні чехов в Волинские губернии», яке надавало чеським поселенцям гарантії їхнього громадянства та господарської діяльності, головним із яких було право на звільнення протягом 20 років від усіх повинностей, а також від військової служби. Внаслідок цього лише за 1868–1870 рр. на Волинь переїхало 971 чеське сімейство, а в 1875 р. тут налічувалося вже 2190 чеських сімейств. Станом на 1884 рік, у Волинській губернії проживало 19699 чехів.

Переселення відбувалося за такою схемою: спочатку приїжджали окремі першопрохідці, аби освоїтися, придивитися до місцевих звичаїв та порядків. Повернувшись на Батьківщину, вони агітували основну масу потенційних переселенців. Так сталося і у випадку з першою чеською колонією Зубівщиною (нині с. Мала Зубівщина Коростенського району), заснованою 1870 р. Історія чеського поселення с. Вільшанка (нині с. Вільшанка Чуднівського району) бере свій початок із 1874 р., коли сюди приїхало четверо чехів: Грізбал, Смутний, Гашек та Вайскербер. Їх привабили родючі землі, близькість до Чуднова та розташування у селі залізничної колії Київ – Брест (нині станція Чуднів–Волинський). З 1870 р. бере свій початок с. Високе-Чеське (нині с. Високе Черняхівського району). Засновником села був чех Вербер. У 1879 р. виникли поселення Зелениця (нині с. Зелениця Смільчинського району), Околек та Крошня, найбільші в Житомирському повіті. Існували також колонії, що за своєю національною ознакою були змішаними: українсько-чеські (Кручинець), німецько-чеські (Івановичі), польсько-чеські (Плехов та Аліновка). У 1884 р. у приватній власності чехів було 34519 десятин землі та 1128 орендованих. З 1870 р. чеські поселенці на Волині починають приймати російське підданство й отримують право організовувати окремі громади і волості. Але багато хто з чехів аж до 1917 р. перебував в австрійському підданстві.

За даними перепису 1897 р., на Волині налічувалося 27670 чехів, у 1911 р. – близько 65000 чехів, а напередодні Першої світової війни – від 27400 до 44433 осіб. Після більшовицької революції життя чехів змінилося. Значна частина волинських чехів перейшла до Польщі (після Ризького мирного договору, 1921 р.). Кількість чехів в Україні істотно зменшилася. За даними Всесоюзного міського перепису 15 березня 1923 р., в містах України проживав 13901 чех.

Коротко розглянемо особливості господарського життя чехів на Волині. Наприкінці ХІХ ст., після заселення чехами краю, 70 % посівних площ хмелю Росії припадало на Волинь. Для технологічної обробки сировини були споруджені хмелесушарні в Житомирі, Коростені, Черняхіві. Волинський хміль користувався підвищеним попитом за кордоном. В 1906 р. у Волинській губернії було зібрано понад 100 тис. пудів хмелю, або понад 60 % кращих сортів хмелю, що вирощувався в Росії. У 1914 р. на східній околиці Житомира, на так званій Гадзинсько-Вацьківській дачі Житомирського повіту (сучасній Смоківці), на базі Волинської школи садівників було закладено перший дослідний хмільник. Тут втілювалися передові технології культивування хмелю, розроблялися рекомендації для хмелярських господарств. За матеріалами досліджень І.Засухін видав посібник для хмелярів. Протягом 1911–1917 рр. на Волині видавався щомісячний журнал «Листок хмелевода». Але через складну політичну ситуацію в 1919 р. «Волинське товариство хмелярства» було ліквідовано.

Перший чеський пивзавод у Житомирі було побудовано на березі р. Кам'янка Йосипом Махачеком і Теодором-Богданом Янса в 1878 р. Завод мав назву «Слов'янський» і випускав пиво під марками «Віденське», «Пльзенське», «Чеське», «Бок-Бір» за ціною від 70 коп. до 1 руб. за пляшку. На заводі працювало 30–35 осіб. 1903 року в Крошні Чеській, передмісті Житомира, відкрився приватний пивоварний

завод «Волинь» чеха І.І. Альбрехта. На заводі працювало до 40 осіб. Після Жовтневого перевороту завод перейшов у власність держави. Цікаво, що Альбрехт залишився працювати на заводі головним пивоваром, отримуючи у місті найбільшу заробітню платню – 300 руб. Відомо, що в с. Високе Чеське з 1870 р. був свій пивоварний завод, який належав чеху Верберу.

Слід зазначити, що чеським колоністам дісталася земля не вищого гатунку, а часом зовсім погана. Чехи на Волині проводили громадські меліоративні роботи. Вони першими в нашому краї почали вносити органічні добрива, українські селяни віддавали гній чехам безкоштовно.

Оскільки Австрійська імперія була високорозвиненою аграрною державою, чехи в сільському господарстві займали передові позиції у світі. Майже у кожного чеського селянина на землях працювала техніка. На новій землі сіяли просо, гречку, іноді жито. Розводили свиней, корів, кіз. Чеські господарства мали більшу кількість коней і кращих, ніж українські. Якщо на сто мешканців-українців у Волинській губернії припадало 23,5 коня, а на 100 га – 10,1, то в чехів на 100 мешканців було 34,6 коней, а на 100 га землі – 19 коней. Аграрні знання чехи відновлювали читанням спеціальних часописів («Чеський Рольник»). Одними з перших чехи почали будувати споруди господарського призначення – клуні, хліви, льохи, хмелесушарні. Самі ж селилися біля великих доріг, будували 4-кімнатні будинки з кухнею і коморою. У заможних селян були навіть цегляні кухні під залізним дахом.

За царським указом чехам не лише було надано право засновувати найнижчі одиниці самоврядування – «волості», а й дозволялася свобода віросповідання. Серед переселенців було 65 % католиків, решту становили реформовані євангелісти, прихильники інших конфесій. Під тиском русифікаторської політики згодом 75 % чехів перейшли у православну віру.

З перших років переселення емігранти дбали про освіту для молодшого покоління. З Чехії відряджали вчителів для навчання чеських дітей в Україні, виписувалася література. Зрештою, високорозвинену шкільну мережу чехам зробити не вдалося, але в кожній колонії траплявся схильний до інтелектуальної праці селянин, якому доручали освіту дітей. Деяких із цих селян-педагогів відряджали до Чехії для набуття ними професійної освіти.

Початок культурного і громадського життя чехів на Волині припадає на початок 70-х рр. XIX ст. В цей час у селах виникають громадські приміщення, де можна було прочитати чеські газети і журнали, послухати гру духових оркестрів, заспівати. Чехи взялися за створення бібліотек і аматорських театральних гуртків. Місцева влада не чинила перешкод для отримання чеських книг та вибору театральних вистав. Першими культурними товариствами стали пожежні команди, які влаштовували театральні вистави, забави, урочисті свята, брали участь у громадських акціях, відзначенні ювілею Яна Гуса, танцювальних вечорах.

Отже, чехи-колоністи – висококультурні землероби з розвиненою господарською базою, яка значний час не потребувала капіталовкладень та постійного технологічного контролю. Вони приділяли велику увагу та турботу освіті заради отримання результату – високих теоретичних і практичних знань нащадків. Чехи залишили вагомий слід в історії Волині й заклали підвалини для подальшого продуктивного розвитку сільського господарства у нашому краї.